

Publicatie van het CSLK, met toestemming van de auteur.

www.cslk.nl

Wat is een land in een geglobaliseerde wereld? Voortbouwend op Maritain en Angelinus

1. Inleiding

Wat is de plek van een land als Nederland in Europa? Wat is de plek van immigranten in ons land? Wat mogen we als Nederlanders van elkaar verwachten en van elkaar vragen? Om die vragen te kunnen beantwoorden moeten we goed weten wat Nederland is. Vroeger wisten we het waarschijnlijk, maar wat is een land nu nog in een geglobaliseerde wereld?

De Fransman Jacques Maritain (1882 - 1973) is een van de grote katholieke filosofen die uitgebreid is ingegaan op de relatie tussen mens en staat. Sindsdien is het echter nogal stil. In de zestiger en de zeventiger jaren richtte de blik zich meer en meer op wereld. Het idee van een nationale staat of samenleving leek antiek en verouderd. De laatste jaren zien we een beweging die het idee van de nationale samenleving kaapt en het invult op een wijze die groepen van mensen lijkt uit te sluiten. Dit alles vraagt des te meer om nadenken over de vraag welke identiteit Nederland heeft.

In zijn latere jaren constateerde Maritain het volgende probleem. Voorheen kon in principe in een staat voldoende zorg worden gedragen voor het welzijn van het land en zijn inwoners. Maar landen raken steeds meer met elkaar vervlochten en voor het eigen welzijn afhankelijk van andere landen. Kunnen we dan nog wel spreken over het algemeen welzijn van een land? Maritain meende dat we zouden moeten gaan spreken over het algemeen welzijn van de wereldgemeenschap. Die weg opgaan heeft een nadeel. Want het wordt dan onscherp wat een nationale gemeenschap inhoudt en wat haar algemeen welzijn is. Is dit onvermijdelijk? ¹ De visie van Angelinus ofm.cap (1909-1944) biedt naar mijn mening perspectief. Hij hanteert een algemener gemeenschapsbegrip dat tevens van toepassing is op een land, ook wanneer het deel uitmaakt van een groter geheel.

1.1 Begrippen

Bij het begrip samenleving komen vooral mensen in beeld en dat is voor dit onderwerp een zeer belangrijke zaak. Bij de samenleving komt meestal niet in beeld de overheid en instituties, zoals de rechterlijke macht. Die zijn onontbeerlijk voor een redelijk manier van leven van mensen met elkaar in een land. Zie bijvoorbeeld landen als Somalië anno 2011, waar een goed functionerende staat ontbreekt. Het begrip 'staat' duidt juist wel weer deze organen aan, maar dit begrip brengt echter nauwelijks mensen in beeld. Het is dus lastig om een goede en aansprekende term te vinden die het geheel omvat: de mensen en hun (particuliere) organisaties en de staatsinstellingen die er zijn ten behoeve van het samenleven van mensen. Het zal niet voor niets zijn dat de titel van het boek van Maritain luidt: "Mens en Staat".

¹ Interessant is dat Caritas in Veritate in nr 41 spreekt over zowel het nationale als het wereldwijde algemeen welzijn.

In dit artikel zal ik, in aansluiting op Angelinus, de term gemeenschap gebruiken als een verzamelbegrip, en wanneer het om de bevolking van Nederland en haar instituties gaat, de term 'Nederlandse gemeenschap' ('nationale gemeenschap' of 'staatsgemeenschap').

1.2 Opzet van dit artikel

Het doel van dit artikel is om bij te dragen aan de ontwikkeling van een visie op een nationale gemeenschap die relevant is voor de huidige tijd en geworteld is in het katholieke denken. Ik wil dit doen in de volgende stappen

- 1 Schetsen van de belangrijke elementen van een visie op de nationale gemeenschap, die ontstaat wanneer Maritain en Angelinus worden gecombineerd.
- 2 Sinds Maritain en Angelinus zijn landen als Nederland veel verder gesecculariseerd. Vraagt dit om een aanpassing en is dat mogelijk?
- 3 Ten slotte wil ik kijken wat de boven geschetste visie zou kunnen opleveren voor enkele actuele thema's: immigranten en de verhouding tot Europa

2 Visie op de gemeenschap van Maritain en Angelinus

Maritain en Angelinus zijn beiden thomist. De hoofdlijnen van hun visie op de gemeenschap zijn hetzelfde, maar ze verschillen bij de uitwerking van bepaalde aspecten. Dit maakt het mogelijk en ook interessant om hun visies te combineren.

2.1 Waarom leven mensen samen?

Volgens Maritain leven mensen samen zowel vanwege de gebrekkigheid van de mens als vanwege zijn rijkdom, dat wil zeggen de vermogens van de mens.

Om te leven heeft de mens eten, kleding etc. nodig die hij alleen niet of veel minder goed kan verwerven. Je kunt zeggen dat de mens dan voor zichzelf tot de ander gaat.

De mens heeft zeer zeker het vermogen om lief te hebben, van andere mensen te houden. De mens gaat dan omwille van de ander tot de ander.

Mensen leven dus niet alleen uit puur eigen belang samen. Er is ook de liefde tot de medemens, hiermee krijgt het samenleven zelf waarde.

2.2 Algemeen welzijn

Op velerlei manieren leven mensen samen. Een belangrijke vorm is de nationale gemeenschap, dat wil zeggen de inwoners van een land die samen leven en ook samen werken aan een gemeenschappelijk doel. Maritain en Angelinus noemen dat gezamenlijke doel het gemeenschappelijk welzijn of algemeen welzijn (bonum commune). Maar wat houdt het in?

Maritain en Angelinus beklemtonen dat de gemeenschap er is omwille van de mensen en niet omgekeerd. Dit betekent dat deze gemeenschap ook in staat moet zijn om bij te dragen aan het welzijn van haar leden. In de praktijk vraagt dat de productie van velerlei goederen, het regelen van allerlei zaken, zoals eerlijke concurrentie, de aanleg van dijken en hun onderhoud, de organisatie van het onderwijs, etc. Het vraagt ook mensen die bereid zijn om groenten te kweken en mensen om dijken aan te leggen. Er zijn mensen nodig die jurist willen zijn, in de gezondheidszorg willen werken, etc.

Wil de gemeenschap betekenis hebben voor mensen dan is niet alleen het heden belangrijk. Er is een organisatie, een systeem nodig waardoor er niet alleen vandaag voedsel is maar ook volgend jaar, dat onderwijzers nu kunnen functioneren maar er in de toekomst ook weer voldoende bekwame onderwijzers zijn, etc.. Dit vraagt een inrichting van deze gemeenschap die gericht is op de langere termijn.

In een dergelijke gemeenschap ontwikkelt zich tevens een cultuur. Dat wil zeggen de waarden die men deelt, de manier van met elkaar samenwerken en met elkaar omgaan, ook de taal maakt daar deel van uit, evenals de goede gewoontes.

Angelinus omschrijft het doel van de nationale gemeenschap, het algemeen welzijn, als volgt. Het omvat het persoonlijk welzijn van alle leden van de gemeenschap en een inrichting ervan die zo optimaal mogelijk is om aan het welzijn van de leden bij te dragen.

Het gaat hier altijd om een streven. Enerzijds is dat vanwege de menselijke onvolmaaktheid. Anderzijds veranderen steeds de omstandigheden waarin we leven en is - wat in de oude situatie misschien goed was - in de nieuwe situatie weinig optimaal. Niettemin, wanneer het welzijn van een of meer leden in het gedrang is, behoort de gemeenschap er naar te streven daarin verbetering te brengen.

Het begrip welzijn van Maritain en Angelinus omvat zowel het materiële als het geestelijke. Voor welzijn is een zekere hoeveelheid materiële goederen belangrijk, maar Maritain en Angelinus vinden de geestelijke en morele ontwikkeling belangrijker.

Een nationale gemeenschap is juist vanwege haar doel, het algemeen welzijn, een bijzondere vorm van gemeenschap. Dat wordt duidelijk wanneer we haar vergelijken met andere vormen zoals een bedrijf of een vereniging/organisatie. Organisaties en bedrijven hebben een beperkt doel, dat wil zeggen het gaat daar slechts om een bepaald aantal facetten van het menselijk leven. Bij een sportvereniging zal het gaan om sportief bezig zijn en eventueel ook om gezelligheid, maar dan begint het op te houden. Wanneer men ziek is zal men weinig hebben aan deze vereniging. Ook een bedrijf is beperkt in doelstelling: het maken van verkoopbare producten en inkomen voor werknemers en aandeelhouders. Voor het overige moet de mens in principe elders zijn. Normaal gesproken heeft het bedrijf niet als doel het voorzien in woningen van de werknemers of het verzorgen van ziek personeel. Het is geen plek waar men jaar in jaar uit vierentwintig uur per dag terecht kan.

Gemeenschappen als gezin en de nationale gemeenschap hebben (of behoren dat in ieder geval te hebben) de gehele mens als doel: alle facetten van het menselijk leven. Ook al kan een gezin de verzorging van een ziek gezinslid niet perfect doen: het is wel zijn doel om zich in te zetten voor de genezing. Dat geldt ook voor de nationale gemeenschap: alle facetten van het leven, zoals ontspanning, scholing, werk, inkomen, vervoer, veiligheid, gezondheid, wonen, etc. komen daar aan de orde.

Angelinus gebruikt voor gemeenschappen als gezin en nationale gemeenschap de term: innerlijk volledige gemeenschap, dat wil zeggen hun doel is volledig, het omvat de gehele mens,^{2 3} (innerlijk wil zeggen: naar binnen gericht is haar doel volledig, maar uiterlijk is ze mogelijk niet volledig, dat wil zeggen afhankelijk van een groter geheel). Angelinus maakt zo te zeggen onderscheid tussen willen en kunnen en legt de nadruk op het willen: de wil om de gehele mens ten dienste te zijn en de wil zich daar zo goed mogelijk op te organiseren. Dit begrip innerlijke volledige gemeenschap is belangrijk omdat dit ook goed toepasbaar is op andere gemeenschappen met een volledig doel. (Zo is het mogelijk ook toepasbaar op een Europese gemeenschap, daar ga ik straks op in)

Het **persoonlijk welzijn** van de leden van de (innerlijk volledige) gemeenschap maakt dus deel uit van het algemeen welzijn van die gemeenschap. Maar wat verstaan Maritain en Angelinus daaronder?

Zij onderscheiden twee aspecten bij het persoonlijk welzijn.

Aan het ene kan de gemeenschap niet direct bijdragen. Daar gaat het om het *boventijdelijk doel*⁴ van de mens, zijn relatie met God en het leven na de dood. Hieraan draagt de gemeenschap niet direct bij en is dus ook geen direct doel van de gemeenschap.

Het andere aspect van het persoonlijk welzijn betreft *het aardse leven* van de mens. Hieraan kan de gemeenschap wel direct bijdragen. Het gaat er dan om dat de mens zich kan voorzien in de behoeften die hij heeft aan voedsel, onderdak, veiligheid, etc. Het gaat ook

² Voor zover gemeenschapsleven daaraan kan bijdragen.

³ Een bedrijf of vereniging is een innerlijk onvolledige gemeenschap, omdat hun doel niet de gehele mens omvat en dus niet volledig is

⁴ Juist omdat de mens geroepen is door God is hij niet ondergeschikt aan de samenleving. Dit is voor Maritain het fundament voor de waardigheid van de mens. Het is een cruciaal argument tegen het nazisme.

om de mogelijkheid zijn kwaliteiten te ontplooiën en op die manier anderen van dienst te zijn. Het gaat dan om het ontplooiën van de liefde voor de naaste en dit concretiseren.

2.3 Vriendschap

Maritain wijst op een ander fundamenteel aspect van de gemeenschap. Hij gebruikt daarvoor het woord vriendschap. "Rechtvaardigheid is de allereerste voorwaarde voor het bestaan van een politieke maatschappij, maar vriendschap is de vorm die er het leven aan schenkt". (Mens en Staat, blz. 21).

Hij ontleent het begrip aan Aristoteles die het gebruikte voor de burgers van een stadsgemeenschap van zijn tijd. Bij Aristoteles gaat het om een vriendschappelijk gevoel tussen de burgers dat zich bijvoorbeeld kan uiten in eendracht. Het houdt in ieder geval in de (wederkerige) wens dat het de ander goed gaat.

Maritain zal niet van mening zijn dat dit vriendschappelijke gevoel bij iedereen even groot zal zijn. En evenmin dat het gevoel van vriendschap naar alle medeburgers toe even groot is. Dit gevoel zal soms heel gering zijn of zelfs negatief. Maar toch zal er zeker in een innerlijk volledige gemeenschap zoals de nationale gemeenschap een zekere basis van vriendschap, van elkaar het goede gunnen, moeten zijn, wil een gemeenschap kunnen functioneren. Een dergelijke burgerlijke vriendschap, zoals Maritain het noemt in "La personne et le bien commun", heeft natuurlijk ook te maken met de cohesie in een gemeenschap. Maar ik vind vriendschap een mooiere term. Cohesie is een afstandelijk begrip, dat iemand gebruikt die er van buiten tegenaan kijkt. Bij vriendschap ben je als persoon zelf aan zet, ben je zelf geïnvolveerd.

De burgerlijke vriendschap is daarmee ook van groot belang voor het algemeen welzijn. Wanneer het slecht gesteld is met deze vriendschap zal het ook slecht gaan met het welzijn van deze gemeenschap; gaat het er goed mee dan is er veel motivatie om bij te dragen aan het welzijn van de ander en zal er een behoorlijke mate van algemeen welzijn ontstaan. Kortom, bij spreken over het algemeen welzijn zal altijd de burgerlijke vriendschap moeten worden betrokken.

2.4 De leden

Wat levert dit nu op over de leden van een gemeenschap?

- Het werken aan het algemeen welzijn is een taak van de gemeenschap en daarmee van al de leden van de gemeenschap, omdat de gemeenschap primair uit mensen bestaat. Zij moeten de bereidheid hebben om bij te dragen aan het algemeen welzijn en deze bereidheid natuurlijk ook in daden omzetten⁵.
- Tegelijkertijd is bijdragen aan het persoonlijk welzijn van al haar leden het doel van een innerlijk volledige gemeenschap. Elk lid heeft recht op zijn aandeel in het algemeen welzijn.
- Maar er is ook de vriendschap waar Maritain over spreekt. De vriendschappelijke gevoelens tussen de leden zijn van cruciaal belang voor het voortbestaan van een gemeenschap. Het werken aan onderlinge vriendschap is daarmee een blijvende taak voor ieder lid van de nationale gemeenschap.

Lid zijn van een gemeenschap betekent dus het meewerken aan de gemeenschap van nu en die van de toekomst. Het is toekomstgericht. Dus niet het gedeelde verleden staat centraal, maar de gedeelde toekomst.

Maritain en Angelinus doen verder geen expliciete uitspraken over de vraag wanneer iemand lid is van een nationale gemeenschap.

Hiermee hebben we de **belangrijkste elementen** besproken.

⁵ In de praktijk kan zich de situatie voordoen dat iemand een bepaalde bijdrage gevraagd wordt die hij naar zijn diepste overtuiging juist strijdig acht met wat zijn geweten hem voorhoudt. Dit vraagt om respect voor het geweten.

Een nationale gemeenschap verschilt essentieel van een bedrijf of vereniging, omdat haar doel de gehele mens omvat. Haar doel is het algemeen welzijn, dat ook inhoudt het persoonlijk welzijn van de leden van deze gemeenschap. De gemeenschap wordt gedragen door de burgerlijke vriendschap

3 Andere elementen van deze visie op de (staat)gemeenschap

3.1 Verhouding tussen het individu en de gemeenschap

Angelinus is uitgebreid ingegaan op de verhouding tussen het persoonlijk welzijn van het individu en het algemeen welzijn van de gemeenschap.

Kan het welzijn van de persoon en het welzijn van de gemeenschap samengaan? Het antwoord is: in principe gaat het samen. Dit vloeit voort uit het algemeen welzijn dat ook inhoudt het welzijn van de leden van de gemeenschap. De gemeenschap is er om nu en in de toekomst bij te dragen aan het welzijn van de leden.

Dit betekent niet dat het niet kan wringen (kwesties als machtsmisbruik en misdaad laat ik hier buiten beschouwing). De wijze waarop iemand zijn persoonlijk welzijn wil bevorderen kan wringen met de weg waarop het algemeen welzijn wordt nagestreefd. (Bijvoorbeeld iemand die met liefde een boomgaard heeft aangelegd, waar doorheen nu een weg wordt gepland.) In het algemeen gaat het algemeen welzijn vóór het persoonlijk welzijn, want het algemeen welzijn betreft het welzijn van iedereen in de gemeenschap.

In de praktijk staat echter nooit het gehele algemeen welzijn van de gemeenschap tegenover het gehele persoonlijk welzijn van een bepaald iemand. Bij conflicterende belangen zal het gaan om een bepaalde bijdrage aan het algemeen welzijn tegenover een bepaald bijdrage aan het persoonlijk welzijn. Dit is altijd een kwestie van zorgvuldig afwegen. Het algemeen welzijn heeft, zoals Angelinus het noemt, een groter soortelijk gewicht, maar dat betekent niet dat het altijd voor moet gaan. Bij een kleine bijdrage aan het algemeen welzijn versus een grote aantasting van het persoonlijk welzijn van een bepaald persoon behoort de beslissing in het voordeel van die persoon uit te vallen.

3.2 De gemeenschap bestaat echt

Een nationale gemeenschap brengt in de loop der tijden allerlei zaken voort, zoals de dijken en een rechtssysteem, etc. etc. Zij schept deze dingen. Het zijn producten van samenwerking tussen mensen. De gemeenschap zo zegt Angelinus zit in de mensen, ze bestaat in hun geordend samenwerken. Ze zit in het gericht zijn op elkaar van de leden.

Maritain zou hieraan toevoegen en in de onderlinge vriendschap. Om het wat beeldend te zeggen, de gemeenschap zit in het hart van de mensen. Angelinus constateerde dat mensen zich soms de gemeenschap proberen voor te stellen zonder de mensen. Ze vinden het dan een nogal ijl iets. Angelinus merkt dan scherp op dat zonder de mensen de gemeenschap zelfs niet ijl is, ze is er dan helemaal niet. De gemeenschap zit in de mensen.

Maar ze bestaat wel degelijk. De zaken die ze voortbrengt zijn geen prestaties van losse individuen, maar komen tot stand door beraadslagingen over wat gedaan moet worden en de inzet van gezamenlijke krachten en middelen.

De gemeenschap is, zoals Angelinus uitgebreid aantoont, niet hetzelfde als een levend organisme. Want in een levend organisme kunnen de delen (handen, voeten, etc.) niet zelfstandig bestaan en niet zelfstandig handelen. Angelinus noemt de gemeenschap een morele orde-eenheid, waarbij het geheel meer is dan de som der delen, maar de delen (de leden) wel zelfstandig kunnen handelen en een zelfstandig doel hebben.

3.3 Bouwwerk met een lange historie

Als lid van de Nederlandse gemeenschap staat men op de schouders van de vorige generaties en de generaties daarvoor. Zonder de aanleg van dijken en het voor landbouw geschikt maken van gronden in vorige eeuwen zou men in Nederland zelfs niet kunnen

wonen. In de loop der tijden ontstaan er ook goede gewoonten, ontwikkelt er zich een gedeeld besef van wat wel of niet rechtvaardig is, enz.

Angelinus schrijft dan ook dat een lid van een gemeenschap in veel grotere mate de cultuur en het cultuurbezit van de gemeenschap ondergaat dan dat hij er aan bijdraagt. Deze cultuur is het bezit van de gemeenschap en niet het bezit van een enkeling. En wat het sociaal-economische terrein betreft schrijft hij: "Bij zijn intrede in de maatschappij vindt het individu dat economisch welvaartsysteem als een objectief gegeven voor zich. Hij kan op de verbetering daarvan wel enige invloed uitoefenen, maar in onvergelijkkelijk hogere mate ondergaat hij de invloed ervan." (Wijsgerige Gemeenschapsleer, dl. I, 118)

Een nationale gemeenschap heeft daarom een sterk lange termijn karakter. Niet alleen vanwege het lange verleden, maar ook omdat deze doorgegeven moet worden aan de volgende generaties. Angelinus merkt op dat het doel van de gemeenschap ook inhoudt het welzijn van de komende generaties.

Een gemeenschap is niet statisch. De generatie die in 1910 geboren is trof een andere gemeenschap aan dan de generatie die in 1950 is geboren en de generatie van 1990 trof weer een andere aan.

Nieuwgeboren treffen de gemeenschap aan zoals die op dat moment is en terwijl ze er aan bijdragen passen ze haar aan voor een volgende generatie.

Dat geldt ook voor nieuwkomers die na hun komst hier door hun meewerken aan het algemeen welzijn horen bij de nationale gemeenschap. Zij hebben daarbij te maken met de historie van deze gemeenschap, die zal niet van het begin af aan "in hun genen" zitten, maar dat komt als het goed is op den duur vanzelf wel.

Wanneer men door te werken of door allerlei andere manieren bijdraagt aan het algemeen welzijn past men zichzelf aan en tegelijkertijd past men de gemeenschap een beetje aan zodat die beter bijdraagt ook aan het eigen persoonlijk welzijn.

3.4 Gezag

De leden van de gemeenschap hebben een gezamenlijk doel: het gemeenschappelijk of algemeen welzijn. Dat betekent dat de leden hun gedrag op elkaar zullen moeten afstemmen om dat doel (en de subdoelen) te kunnen bereiken. Hiervoor is, zo stellen Angelinus en Maritain, leiding of gezag nodig.

Zo zullen verkeersregels vastgesteld moeten worden en de naleving ervan worden bewaakt, want het overlaten aan de goede bedoelingen van de individuele weggebruiker zal veel gevaar opleveren. In een dichtbevolkt land zal ook bepaald moeten worden waar wel en waar niet woningen gebouwd mogen worden; waar fabrieken mogen staan en aan welke eisen ze moeten voldoen om de overlast voor mens en milieu binnen te perken te houden.

Het gezag is er dus omwille van het welzijn van de gemeenschap. Voor gezagsdragers dient in hun werk het algemeen welzijn dan ook het doel te zijn. Een belangrijk gezagsorgaan waarmee de gemeenschap het algemeen welzijn bevordert, is de overheid.

Maritain en Angelinus beklemtonen beiden dat het gezag steeds van de gemeenschap komt. Dit gezag wordt aan personen toegekend door de gemeenschap en kan ook weer van hen worden afgenomen (bijvoorbeeld het parlement dat het vertrouwen in de minister of de regering opzegt).

Maritain pleit voor de democratie. Maar het moet dan wel veel meer zijn dan een mechanisme om bij meerderheid te bepalen wat er gebeurt. Het moet leven in mensen, het moet gedragen worden door hun gezamenlijk streven naar het algemeen welzijn.

3.5 Verhouding overheid en individu.

Een mens is primair zelf verantwoordelijk voor zijn persoonlijk welzijn. Dat past ook bij de mens die de aanleg heeft om zijn liefde voor medemensen te ontplooiën. Liefde of burgerlijke vriendschap is niet van bovenaf op te leggen, dat verstikt de vriendschap. Dat betekent dat ook de samenwerking van mensen die hieruit voortvloeit gerespecteerd moet worden en niet overruled mag worden. Dat geldt ook voor bedrijven, er van uitgaande dat hun producten een bijdrage aan het algemeen welzijn zijn.

De encycliek *Quadragesimo Anno* spreekt van “Wat het lagere kan mag het hogere zich niet toe-eigenen” (het subsidiariteitsbeginsel). De taak van de overheid als belangrijk gezagsorgaan van de nationale gemeenschap is dan ook ondersteunen (dat zit ook in het woord subsidiariteit) en niet overheersen.⁶

Het betekent niet dat de overheid zich alleen maar tot bepaalde terreinen van het maatschappelijk leven mag beperken. Want waar het goed zou zijn voor het algemeen welzijn kan aan de overheid een taak worden toegekend.

Maritain wijst er nog eens op dat de overheid niet tegenover de gemeenschap staat, maar ze is een deel van de nationale gemeenschap, waarvan ze een orgaan is.

3.6 Eenheid van hart, hoofd en hand: een aanvullende opmerking

Angelinus en Maritain gaan hier niet op in, maar er is mijns inziens nog een belangrijk aspect van een innerlijk volledige gemeenschap. In een dergelijke gemeenschap is eenheid mogelijk en nastrevenswaardig tussen hart, hoofd en hand, oftewel tussen voelen, denken en doen. Dat wil zeggen dat de mate van burgerlijke vriendschap die er in die gemeenschap is correleert met de mate van samenwerking (en onderlinge afhankelijkheid) in die gemeenschap. Het denken betreft dan het bedenken van daden/activiteiten die een adequate en zinvolle bijdrage leveren aan het algemeen welzijn en tegelijkertijd het oog hebben voor de correlatie tussen vriendschap en samenwerking. Vriendschap heeft te maken met acceptatie van het afhankelijk zijn van elkaar en geeft de bereidheid om niet steeds de eigen belangen te laten prevaleren en offers te willen brengen voor het welzijn van elkaar.

4 In een gesecculariseerde wereld

In hun visie op de gemeenschap baseren Maritain en Angelinus zich op hun katholieke geloof. De vraag is nu of hun opvatting over de gemeenschap ook van belang kan zijn voor mensen met een andere levensovertuiging. Maritain is op die kwestie ingegaan. Hij meent dat mensen het eens kunnen worden over wat belangrijk is in een (nationale) gemeenschap en daarmee in grote mate overeenstemming kunnen bereiken over wat het algemeen welzijn vraagt. De geloofsbeleving er achter kan en mag verschillen, maar samenwerking aan het algemeen welzijn is dan toch mogelijk. De verschillende geloven, diepe overtuigingen, die er aan ten grondslag liggen blijven belangrijk, want juist die diepgang maakt dat een mens die gedeelde waarden echt en van binnenuit nastreeft.

Voor een algemene toepassing van deze visie op de gemeenschap is het belangrijk te weten hoe dat werkt. Daarvoor is het nodig om in te zoomen op het algemeen welzijn. Het algemeen welzijn betreft de bevordering van het persoonlijk welzijn van de leden. Het persoonlijk welzijn kent, zoals al gezegd, de boventijdelijke dimensie en de aardse dimensie.

Zoals al eerder opgemerkt over de *boventijdelijke dimensie*, heeft de gemeenschap hierbij geen directe rol (zij kan geloof in God niet bewerkstelligen). De gemeenschap heeft voor deze dimensie slechts een bijkomende rol. Ze zal de leden de ruimte moeten geven hun godsdienstige verplichtingen na te komen (godsdienstvrijheid), maar dan houdt hier de rol van de gemeenschap al op. Met betrekking tot de boventijdelijke dimensie is er dus geen wezenlijke belemmering voor een algemene toepassing van het begrip algemeen welzijn in een gesecculariseerde wereld.

Voor de rol van de gemeenschap is vooral belangrijk de *aardse dimensie* van het persoonlijk welzijn. Daarbij moeten we onderscheid maken tussen

⁶ Dat neemt niet weg dat de staat – namens de gemeenschap – ook een eigen primaire taak heeft, zoals het handhaven van orde en vrede naar binnen en naar buiten en de wetgeving. Zijn subsidiaire taak hangt van de omstandigheden af en moet worden vastgesteld middels het subsidiariteitsbeginsel.

- voorziening in behoeften en
- het kunnen ontplooiën van de kwaliteiten die men in zich heeft (waaronder het vermogen tot liefde/vriendschap) en het bijdragen aan het welzijn van anderen (als uiting van die liefde).

Voor gangbare behoeften als onderdak, voedsel, veiligheid zal overeenstemming redelijk snel mogelijk zijn. Al zal er altijd discussie zijn over de mate waarin. Maar sommigen kunnen behoeften hebben die anderen niet willen ondersteunen of zelfs schadelijk vinden. Dat zal gelden voor iemand die zijn kleptomanie wil praktiseren.

Ook over de mogelijkheden tot ontplooiing zal in grote lijnen overeenstemming mogelijk moeten zijn. Hierbij hoort toegang tot het onderwijs, maar ook de morele vorming. Dat geldt eveneens voor het belang van inhoud geven aan vriendschap, de wens zich in te zetten voor het welzijn van anderen. Dat doet men op velerlei manieren, waaronder ook betaald werk⁷.

Mij lijkt daarom dat in behoorlijke mate overeenstemming mogelijk is over welk aspecten van het persoonlijk welzijn middels het algemeen welzijn bevorderd dienen te worden.

Er zullen altijd punten van discussie zijn over de mate waarin iets belangrijk is voor het persoonlijk welzijn en of een bepaalde vorm wel of niet ondersteund moet worden.

Kortom, discussie over algemeen en persoonlijk welzijn blijft altijd belangrijk. Hier is de vriendschap waar Maritain over spreekt van groot belang, want zonder vriendschappelijke gevoelens is er geen echte belangstelling voor het welzijn van de ander.

Algemene toepassing in een gesecculariseerde wereld betekent wel iets voor deze visie op de gemeenschap. Het betekent dat er over de invulling van het begrip algemeen welzijn een voortdurende maatschappelijke discussie zal zijn. Geen enkele groep in een gemeenschap kan zich het alleenrecht toe-eigenen op wat algemeen welzijn inhoudt, dus ook de katholieke leden niet, al staat hen niets in de weg om de eigen opvatting nadrukkelijk in de discussie in te brengen. Maar zoals gezegd, er zal een grote overlap zijn met de andere opvattingen die er in de gemeenschap zijn.

5. Toepassing

5.1 Wat zegt deze visie over immigranten?

Uit de belangrijke waarde van het algemeen welzijn volgt dat nieuwe leden van de gemeenschap bereid moeten zijn om bij te dragen aan het algemeen welzijn en daarmee aan het persoonlijk welzijn van al de leden van de gemeenschap waartoe zij nu behoren.

Een tweede punt is dat ze daadwerkelijk bereid moeten zijn om (burgerlijke) vriendschap te ontwikkelen voor al de leden van de (nationale) gemeenschap.

De kern van wat van nieuwe leden verwacht mag worden ligt daarmee niet in het delen van dezelfde wortels. (Dat zou ook lastig zijn voor iemand die uit een andersoortige cultuur komt, want die zou dan nooit meer dan een tweederangs burger kunnen worden.) Neen, het is vooral toekomstgericht: het willen werken aan een gezamenlijke toekomst door bij te dragen aan het algemeen welzijn.

Voor de "oude leden" van de gemeenschap betekent dit ook iets. Het welzijn van de nieuwe leden behoort nu ook tot het algemeen welzijn van de nationale gemeenschap. De "oude leden" dragen dus via hun bijdrage aan het algemeen welzijn bij aan het welzijn van deze nieuwe leden. Dit behoren ze dan ook te willen.

Eveneens moeten ze bereid zijn open te staan naar de nieuwe leden om ook met hen een burgerlijke vriendschap te ontwikkelen.

⁷ De producten waaraan men in betaald werk bijdraagt zullen, als het goed is, bijdragen aan het welzijn van de afnemers van de producten. Dat men daarvoor loon ontvangt doet daar niets aan af.

Vriendschappelijke gevoelens kun je niet te voorschijn toveren, maar je kunt ze wel bevorderen. En je kunt ze ook veronachtzamen, ze laten wegwijnen of ze niet tot groei laten komen. Dat laatste zal gebeuren wanneer men alleen maar naar buitenlandse tv-zenders kijkt en geen contact maakt met de mensen die al lang in de samenleving wonen. Of wanneer men zich wel irriteert aan nieuwkomers, maar geen contact met hen zoekt.

Het is belangrijk om irritaties serieus te nemen en daar iets constructiefs mee te doen.

Elke burger is zo verantwoordelijk voor zijn inspanning om zijn gevoelens van burgerlijke vriendschap te onderhouden en te bevorderen.

5.2 Europa

Is de bovengeschetste visie op de gemeenschap ook toe te passen op de Europese Unie? Dat zou betekenen dat in de EU de burgers samenwerken aan een gezamenlijk doel: het Europese algemeen welzijn.

Kent de EU een algemeen welzijn als doel, dat wil zeggen dat het om heel de mens gaat, alle aspecten van het menselijk samenleven? Haar doelstelling is in ieder geval veel breder dan louter economische samenwerking. Er zijn veel meer terreinen waarop op Europees niveau samenwerking is, zoals milieu, onderwijs etc.

Een vervolgvraag is of er sprake is van samenwerken van de burgers van de Europese gemeenschap, aan dit algemeen welzijn? In ieder geval getrapt, via de lidstaten van de EU. Maar er is ook meer directe samenwerking van burgers, bijvoorbeeld in bedrijven die producten maken voor de Europese markt en in organisaties die op allerlei terreinen samenwerken.

Is dit voldoende reden om de EU als een innerlijk volledige gemeenschap te beschouwen analoog aan de nationale gemeenschap? De EU lijkt ergens te zitten tussen een samenwerkingsverband op een beperkt aantal terreinen (wat een normale innerlijk onvolledige gemeenschap zou zijn) en een echte innerlijk volledige gemeenschap met een eigen Europees algemeen welzijn. Men kan er over twisten hoe dicht ze al bij de laatste zit. Gelet op de impact die de EU op mensen heeft is het in ieder geval interessant om haar langs de meetlat te leggen van een innerlijk volledige gemeenschap.

Het Europees algemeen welzijn zou dan inhouden het persoonlijk welzijn van al de leden (de burgers) van de EU en een inrichting van de Europese gemeenschap die geschikt is om dat persoonlijk welzijn te bevorderen.

Het houdt ook de plicht in van de burgers om bij te dragen aan het Europese algemeen welzijn, maar ook dat ieders persoonlijk welzijn ondersteund wordt door de EU.

Wanneer bijvoorbeeld een belangrijk deel van de inwoners economische onzekerheid niet ervaart als een uitdaging maar als een belemmering voor hun welzijn, dan zou het de taak van de Europese gemeenschap als geheel moeten zijn om die onzekerheid te verminderen of te temperen.

Een voorwaarde voor een gemeenschap en dat zou het dan ook zijn voor een Europese gemeenschap is de burgerlijke vriendschap. Het is belangrijk dat er een zekere mate van vriendschap ontstaat tussen de inwoners van de EU. Dat vereist van de burgers de bereidheid om mensen uit andere EU-landen beter te leren kennen. Dat kan dan leiden tot de wens betekenis voor hen te willen hebben en bij te dragen aan hun welzijn.

Wat opvalt is, dat hiervoor binnen de EU weinig aandacht voor geweest, enerzijds doordat het vooral een zaak was tussen landen en anderzijds omdat de EU vooral verkocht is als louter in het eigen belang voor de inwoners van het eigen land. De eigenschap van mensen om voor anderen, en in dit geval andere EU-bewoners, betekenis te willen hebben, lijkt de laatste decennia te zeer uit het beeld verdwenen.

De mate van vriendschap of solidariteit tussen de burgers van de EU zou dan bepalen wat men voor elkaar over wil hebben. Het bepaalt dus de mate waarin de EU-gemeenschap zaken kan verplichten die voor een deel van de burgers pijnlijk zijn, maar die ze bereid zijn te dragen ten behoeve van het algemeen welzijn van de EU.

Wat de overheid betreft: Voor een Europese overheid zou gelden, dat haar enige doel is het bevorderen van het Europese algemeen welzijn.

Maar hoe zit het nu met verhouding tussen een nationale gemeenschap en een Europese gemeenschap wanneer ook de laatste een innerlijk volledige gemeenschap zou zijn?

Het algemeen welzijn van een nationale gemeenschap zou in principe samen gaan met het algemeen welzijn van een Europese gemeenschap. Want het algemeen welzijn van de Europese gemeenschap omvat ook het welzijn van de bewoners van bijvoorbeeld Nederland, en dat is samen met een goede ordening de inhoud van het algemeen welzijn van de Nederlandse gemeenschap. Dat neemt niet weg dat de wijze waarop de Nederlandse gemeenschap haar algemeen welzijn nastreeft in bepaalde gevallen kan botsen met de wijze waarop op Europees niveau het algemeen welzijn wordt nagestreefd. (Bijvoorbeeld: het door sluizen/waterkeringen voorkomen dat zeewater binnen kan stromen, maar er daardoor geen zalm meer de Rijn op kan zwemmen). In dit soort situaties is het een kwestie van zorgvuldig afwegen van de bijdrage aan het Nederlandse algemeen welzijn versus de bijdrage aan het Europese welzijn. In principe heeft het Europese algemeen welzijn een groter gewicht dan het nationale algemeen welzijn, omdat het welzijn van veel meer mensen betreft. Wanneer hier een Europese overheid bij betrokken is zou zij ook aan de inwoners van Nederland duidelijk moeten maken waarom iets voor het Europese algemeen welzijn belangrijk is en tegelijk ook aan de andere Europeanen begrip moeten vragen voor de Nederlandse belangen. Want een uiteindelijke beslissing zal zo veel mogelijk gedragen moeten kunnen worden door alle inwoners van de Europese Unie.

Het subsidiariteitsprincipe geldt ook in de verhouding tussen een Europese Unie en een land. Wat een lager niveau kan doen, moet niet worden overgenomen door een hoger niveau. Bij een innerlijk volledige gemeenschap als een land is er een extra aandachtspunt. De nationale gemeenschap moet in staat blijven het eigen algemeen welzijn in al haar aspecten te verzorgen. Omdat het algemeen welzijn zo algemeen is en daardoor wat vaag kan lijken is er het risico dat het te weinig aandacht krijgt. Het is in ieder geval cruciaal dat een land niet gereduceerd gaat worden tot een organisatie met alleen een beperkt doel. (Dat zou dreigen wanneer alle economische beslissingen in Brussel worden genomen en voor de nationale overheden alleen maar het welzijnswerk en de gezondheidszorg resteert.)

Voor het goed functioneren van een nationale gemeenschap is niet alleen van belang het nastreven van het nationale algemeen welzijn, maar ook de onderlinge betrokkenheid van de inwoners en daarmee ook de onderlinge solidariteit. Er ontstaat een gevaar wanneer de elite van een land zich richt op het grotere geheel en zich meer betrokken gaat voelen bij de elites in andere landen dan bij de rest van de bevolking in het eigen land. Men verliest dan het zicht op de problemen waar de bevolking van het eigen land mee zit en daarmee aan interesse in hun welzijn. De werkelijke onderlinge solidariteit komt dan onder druk te staan en daarmee het welzijn in het eigen land.

Anderzijds hoort bij het persoonlijk welzijn de mogelijkheid om de liefde voor de medemens ook over de grenzen van de eigen nationale gemeenschap heen te ontplooiën en in daden om te zetten. Dat te ondersteunen maakt ook deel uit van het algemeen welzijn van een land. Maar dat neemt niet weg de solidariteit en betrokkenheid die nodig is voor de mensen van het eigen land.

Het betekent dat we gezamenlijk moeten zorgen het goede midden te bewaren. Al was het maar omdat een elite die los staat van de bevolking ook niet meer een elite is en zeker niet een elite van de eigen bevolking.

Het leggen van de EU langs de meetlat van een innerlijk volledige gemeenschap kan zo een bron zijn voor nieuwe inzichten.

6. Conclusie en samenvatting

Op basis van de katholieke filosofen Maritain en Angelinus is een visie op de gemeenschap geschetst met de volgende kenmerken.

Uitgangspunt is het beeld van de mens voor wie samen leven belangrijk is zowel om in zijn behoeften te kunnen voorzien als om zijn liefde voor anderen te ontplooiën en om te zetten in zinvolle daden.

De nationale (staats)gemeenschap (de mensen, de - particuliere - organisaties en de overheid) behoort tot de innerlijk volledige gemeenschappen. Dat wil zeggen tot haar doel behoort heel de mens en alle facetten van menselijk samenleven. In tegenstelling tot bijvoorbeeld een bedrijf of vereniging die een beperkt doel heeft (innerlijk onvolledig).

De (staats)gemeenschap wordt gedragen door de burgerlijke vriendschap tussen de leden. In een dergelijk gemeenschap werken de leden samen aan een gemeenschappelijk doel: het algemeen welzijn.

Het algemeen welzijn houdt in: het persoonlijk welzijn van alle leden van de gemeen en een inrichting van de gemeenschap die zo optimaal mogelijk is om aan het welzijn van de leden bij te dragen.

Alle leden hebben de taak bij te dragen aan het algemeen welzijn en te werken aan de onderlinge burgerlijke vriendschap. Zij delen in het algemeen welzijn, omdat dit ook het persoonlijk welzijn omvat. In principe gaat het persoonlijk welzijn samen met het algemeen welzijn, al kunnen er botsingen zijn.

De leden van een gemeenschap streven het algemeen welzijn onder andere na via organen van de gemeenschap, zoals de overheid. Het enige doel van de overheid is het bevorderen van het algemeen welzijn. De overheid dient te ondersteunen en niet te overheersen wat ontstaan is uit initiatieven van de leden van de gemeenschap en gebaseerd is op de ontplooiing van hun liefde voor de naaste, oftewel op de betrokkenheid bij het welzijn van de ander.

Deze visie op de gemeenschap is toepasbaar in een gesecculariseerde wereld. De invulling van het algemeen welzijn vereist dan een voortdurende discussie en vereist interesse in het persoonlijk welzijn van elkaar.

Toepassing op immigranten leert o.a. dan niet het gedeelde verleden maar de wil om bij te dragen aan het algemeen welzijn centraal staat, evenals de bereidheid burgerlijke vriendschap te ontwikkelen, dit geldt zowel voor autochtonen als allochtonen.

Het is de vraag in welke mate de Europese Unie een innerlijk volledige gemeenschap is. Wanneer ze dat zou zijn, dan zou haar doel het Europese algemeen welzijn zijn, waar landen en personen aan dienen bij te dragen. Van belang is dan de ontwikkeling van burgerlijke vriendschap tussen de EU-inwoners. Het Europese algemeen welzijn gaat in principe samen met het nationale algemeen welzijn. Landen zouden dan wel voldoende mogelijkheden moeten behouden om in de volle breedte het eigen algemeen welzijn te kunnen bevorderen, daarbij blijft de onderlinge burgerlijke vriendschap van de inwoners van het eigen land zeer belangrijk.

Louis Flapper, mei 2011

Literatuur:

Angelinus o.f.m.cap. "Wijsgerige gemeenschapsleer" deel I en deel II, 1^e druk 1937 en 1938

Benedictus XVI "Caritas in Veritate", 2009

Jacques Maritain: "Mens en Staat", 1966

Jacques Maritain: "La personne et le bien commun", Oeuvres Completes, 1978